

УДК 37.013.42

ВЗАЄМОДІЯ ШКОЛИ І СІМ'Ї У ПРОФІЛАКТИЦІ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ

Товканець Оксана Сергіївна, м.Мукачеве
Лендел Людмила Василівна, м.Іршава

В статті розглядається актуальна проблеми сучасної педагогічної науки: взаємодія школи і сім'ї у попередженні девіантної поведінки учнів. Зосереджено увагу на характеристичні типи сімей, взаємодій батьків і дітей, вмінні батьків здійснювати адекватний виховний вплив. Здійснено аналіз форм і методів співробітництва школи і сім'ї: індивідуальні, групові, масові. Запропоновано форми і прийоми інформаційно-просвітницької роботи з батьками щодо попередження можливих порушень у сімейно-му вихованні, які впливають на ефективність формування позитивної поведінки учня.

Ключові слова: профілактика, девіантна поведінка, взаємодія школи і сім'ї, робота з батьками.

Співпраця школи та сім'ї є надзвичайно важливим чинником попередження девіантної поведінки особистості, що передбачає всестороннє і систематичне вивчення сім'ї, особливостей та умов сімейного виховання учня, корекцію виховання дитини, корекцію внутрішньосімейних відносин та профілактику сімейних конфліктів.

Дані, отримані вченими в багатьох країнах світу, зокрема Г.Бочкарьовою [2], І.Дубровіною [3], С.Карпенчук [4], І.Козубовською [6],

О.Колесніковою [7], А.Личко [9], М.Московкою [10], В.Оржеховською [11], О.Белкіним [12], В.Семеновим [13], І.Трубавіною [15] та іншими свідчать про те, що сприятливий сімейний клімат має істотне значення в профілактиці негативних соціальних явищ. Значення сім'ї та сімейного середовища підтверджує також і вивчення дітей з порушеннями поведінки, що потребують психіатричного лікування. На їх долю згубно позначилися сімейні конфлікти, алкоголізм батька чи матері, великі прорахунки у вихованні. Такі підходи зумовлюють необхідність дослідження ролі взаємодії школи і сім'ї у профілактиці девіантної поведінки школярів.

Мета статті: здійснити аналіз форм і методів роботи школи і сім'ї у профілактиці девіантної поведінки школярів у сучасних умовах.

Підкреслимо, що глибокі зміни в усіх сферах життя поглиблюють сьогодні кризу сім'ї. Це виявляється передусім у руйнації традиційних цінностей, таких як подружня вірність або виховна місія батьків; серед моральних відносин у сім'ї домінуючими стають відносини черствості та байдужості батьків до дітей і дітей до батьків. Доходить до найстрашніших злочинів проти дітей: над ними чинять насильство, їх залишають, ними навіть торгують.

Серед чинників, що найбільше корелюють із жорстоким ставленням до дітей, сучасні вчені виділяють такі: по-перше, це сім'ї, де хоч би один із батьків хворіє алкоголізмом чи депресією (серед дітей, яких часто били – у 11 % пиячила мати, у 46% – батько, а в 14% батько хворів на депресію). По-друге, це сім'ї, в яких помер один з батьків, або ж дитина залишилася сиротою і перебуває під опікою рідних чи інших осіб, які займалися її вихованням. У сім'ях, де померла мати, 68 % дітей били, а в сім'ях, де помер батько, – 63 %. Можна припустити, що саме в таких сім'ях присутні елементи сексуального насилля над дітьми, особливо в сім'ях, де помер батько, і мати проживає з вітчимом. Західні спеціалісти виділяють серед чинників, що зумовлюють жорстокість стосовно дітей, ще й фінансові труднощі сім'ї та перенесене самими батьками в дитинстві жорстоке ставлення до них. Як виявляється, у сім'ях, у яких фінансове становище часто є нестабільним, діти частіше піддаються насиллю. Безперечно, що жорстокість до дітей породжується найчастіше в неблагополучних сім'ях [10, с.56].

З умовами виховання в сім'ї тісно пов'язане психічне і фізичне здоров'я. Дослідження причин неврозів дітей у ряді країн однозначно висуває на перше місце сімейні конфлікти, які не тільки дезорганізують, руйнують сім'ю, але і служать основою накопичення девіантного потенціалу.

Проведені нами опитування 167 сімей засвідчують, що з них як відносно благополучні можна охарактеризувати 60% і до групи ризику віднести 40% сімей. Які ж особливості тієї чи іншої сім'ї викликають чи сприяють виникненню відхилень у поведінці учнів?

Ми повністю погоджуємося з Г.Бочкарьовою [2, с.239-250], яка виділяє: а) сім'ю з несприятливою емоційною атмосферою, де батьки не тільки байдужі, але і грубі, зневажливі у ставленні до своїх дітей; б) сім'ю, в якій немає емоційних контактів між її членами, існує байдужість до потреб дитини при зовнішньому благополуччі відносин. Дитина в таких випадках прагне знайти емоційно значимі відносини поза сім'єю; в) сім'ю з нездоровою моральною атмосферою. Там дитині прививають соціально небажані потреби та інтереси, вона залучається до аморального способу життя.

Ми звертали увагу на сім'ї, які, за типологією А.Личко, неблагополучні [9]. Це сім'ї, в яких переважає гіперопіка різного ступеня (від бажання бути співучасником всіх проявів внутрішнього життя дитини до сімейної тиранії); гіпоопіка, яка нерідко переходить в бездоглядність; сім'я, що створює «кумира», для неї характерні постійна увага до будь-якого спонукання дитини і непомірна похвала за вельми скромні успіхи; сім'я, що створює «попелюшок».

У нашому дослідженні ми зважали на те, що є сім'ї:

- з недостатніми виховними ресурсами. До них відносяться руйнівні або неповні сім'ї; сім'ї з недостатньо високим загальним рівнем розвитку батьків, які не мають можливості надавати допомогу дітям у навчанні; сім'ї з низьким матеріальним рівнем. Ці сім'ї самі по собі не формують проблемних дітей. Відомо багато випадків, коли в таких сім'ях виростили морально здорові діти. Але все ж таки ці родини

створюють несприятливий фон для виховання дитини;

- конфліктні, де батьки не прагнуть виправити недоліки свого характеру, або де один з батьків нетерпимий до іншого. У таких сім'ях діти часто тримаються опозиційно, часом конфліктно-демонстративно, іноді можуть приймати позицію одного з батьків;

- морально неблагополучні. Серед членів такої родини відмічаються відмінності у світогляді і принципах організації сім'ї, прагнення досягти своїх цілей на шкоду інтересам інших, використання чужої праці, прагнення підпорядкувати своїй волі іншого і т. п.;

- педагогічно некомпетентні. Неправильні уявлення батьків про дитину замінюють реальну картину її розвитку. Наприклад, впевненість у можливості повної самостійності дитини, яка веде до бездоглядності, викликає в дискомфорт, емоційну напруженість, прагнення відгородитися від усього нового і незнайомого, недовіру до іншої людини [1].

М.Раттер вказує й на інші фактори, які несприятливо впливають на дитину [14]. Наприклад, негативний вплив на дитину має життя далеко від сім'ї і особливо втрата одного з батьків (смерть, розлучення).

У нашому дослідженні розглядалося поширене сьогодні соціальне явище – заробітчання, що сформувало новий тип сім'ї – дистантну, члени якої тривалий час проживають на відстані. До числа дистантних відносять сім'ї, що живуть на відстані через особливості професії (моряки, геологи) та сім'ї трудових мігрантів-заробітчан, що сезонно чи кілька років працюють за кордоном [8, с.7]. Сьогодні сім'ї заробітчан становлять більшість серед інших видів дистантних сімей в Україні, на Закарпатті зокрема.

Відсутність батьків поруч або одного з них, особливо матері, протягом довготривалого часу часто породжує складні ситуації, девіації у поведінці підлітка. Дефіцит спілкування з батьками впливає на загальний емоційний стан підлітка, його самооцінку, погіршення настрою, агресивність, підвищену тривожність, схильність до конфліктів. Усе це певним чином впливає на статус у колективі, успішність, поведінку, взаємостосунки з однолітками, педагогами, майстрами виробничого навчання, рідними.

В останні роки в науковій літературі та періодиці широко обговорюється тема жорстокості та насильства по відношенню до дітей в сім'ї. Дуже часто молода людина виступає не тільки об'єктом та суб'єктом соціалізації, вона може бути її жертвою. Гострота та прояви такого конфлікту пов'язані як з типом суспільства, так і стилем життя тих або інших соціокультурних прошарків, конкретних сімей і виховних організацій, а також з індивідуальними особливостями самої людини [16, с.10].

Насилля може приймати фізичну і психологічну форми. Фізичне насильство в сім'ї проявляється в побитті дитини, нанесенні опіків, покаранні голодом і т. п.

Психологічна травматизація найчастіше буває викликана стримуванням теплих батьківських почуттів до дитини, різкою і грубою критикою її дій, образами і залякуваннями. Треба зазначити, що психологічна жорстокість часто виявляється не менш шкідливою, ніж фізична. Жорстокість створює основу для хронічної психогенної травматизації, нерідко виклика-

ючи повторні афективні кримінальні дії. Відомі навіть випадки вбивства підлітками своїх жорстоких батьків. У цілому, наслідком жорстокої поведінки з дітьми буває їх асоціальна поведінка у самостійному житті.

Зазначимо, що у багатьох батьків є проблеми у вмінні застосовувати у виховному процесі заохочення і покарання: батьки рідко хвалять дитину за хорошу поведінку, часто неправильно і непослідовно реагують на погану поведінку.

Серед інших чинників виховного впливу: час реакції (краще швидко); послідовність і принциповість дисциплінарних вимог, їх усвідомленість дітьми; характер стосунків батьків з дитиною (більш ефективні виховні впливи улюблених і шанованих батьків); баланс заохочень і покарань (перші бажано застосовувати частіше, ніж другі). Необхідно відзначити, що досить важкі і легкі покарання недоцільні. Дуже важлива частота покарань. Ті, яких постійно карають, відповідають агресією чи навіть асоціальною поведінкою.

Часто в сім'ї ставляться досить складні завдання, які важко виконати підлітку. Ми рекомендували батькам починати з більш простих вимог, поступово ускладнюючи їх і вимагаючи неухильного виконання. Важливо не тільки заохочувати хорошу поведінку учня і гальмувати погане, але й сформулювати в нього внутрішній механізм контролю своєї поведінки. В бесідах з батьками ми прагнули довести, що для підлітка важливо створити власну систему життєвих цінностей, поважати його думку, а не тільки вимагати дотримання складених батьками, іншими членами родини правил. Тоді він буде вести себе правильно незалежно від схвалення і заохочення з боку батьків та інших людей.

Робота з батьками, сім'єю є дуже важливим, складним і необхідним для профілактики відхилень у поведінці учнів видом діяльності педагога, психолога, соціального педагога, а також спеціальних психолого-педагогічних служб та інститутів. На нашу думку, сім'я є одним з найважливіших чинників, що впливають на формування відхилень у поведінці молодих людей, тому робота з профілактики цих відхилень повинна проводитися цілісно, комплексно як з самим учнем, так і з родиною. Хоча, як відмічають науковці, на сьогоднішній день недостатньо охоплені турботою діти із неблагополучних сімей, учні, схильні до протиправної поведінки, засуджені неповнолітні та інші категорії [5, с.12].

У роботі з батьками, сім'єю ефективними є різноманітні форми і методи співробітництва школи і сім'ї, описані в науковій літературі [11] зокрема:

– *індивідуальні*: індивідуальні бесіди; індивідуальні консультації; діалог; самоосвіта; робота в бібліотеці; перегляд художніх та документальних фільмів; допомога в оформленні санітарно-гігієнічних бюлетнів; допомога в зборі матеріалів, з правових, медичних та ін.; норм; відвідування сім'ї; наставництво; діяльність у складі громадських комісій, інспекцій зі справ неповнолітніх, рад профілактики, рад батьківських комітетів; участь у комісіях з медичного обслуговування неповнолітніх; участь у роботі з позбавлення від наркогенної залежності; участь у засіданнях суду з позбавлення батьківських прав.

– *групові*: групові бесіди, дискусії, диспути з

проблем правового, морального виховання, здорового способу життя; консультації; групові зустрічі з вчителями; тематичні лекції; методичні заняття; обмін досвідом з питань виховання дітей з використанням активних форм роботи; рольових і ділових ігор тощо; зустрічі із спеціалістами різних напрямів; колективна підготовка класних годин, виставок, вікторин тощо; усні журнали; робота за зацікавленням; надання допомоги неблагополучним сім'ям.

– *масові*: позакласний батьківський педагогічний всеобуч; батьківські збори; лекторії педагогічних, медичних, правових знань; семінари; загальноігкільні змагання; зустрічі з лікарями наркологами, психіатрами, юристами, психологами та ін.; кінолекторії; конференції; тематичні вечори; педагогічні консиліуми; екскурсії, походи, ігри.

Особливе значення надається здійсненню інформаційно-просвітницької роботи з батьками, яка має на меті профілактику, попередження можливих порушень у сімейних відносинах і сімейному вихованні. З цієї метою варто знайомити батьків з тими формами сімейних відносин і сімейного виховання, які призводять до негативних відхилень у поведінці їхніх дітей. Можна запропонувати курс лекцій класним керівникам, що містить саме інформацію про особливості виховання підлітка на сучасному етапі, про встановлення позитивної комунікації батьків з дитиною, про психологію підлітка. Більшість батьків мають слабе уявлення про індивідуально-типологічні властивості в цілому та власної дитини зокрема, тому лекції «Якою є Ваша дитина?», «Індивідуально-типологічні властивості підлітка», «Важкий вік» будуть цікавими і корисними для батьків.

Зазначимо, що підвищенню ефективності профілактичної роботи сприяє педагогічний всеобуч батьків. Тому на батьківських зборах необхідно проводити тематичні години. Наприклад, батьківські збори «Підліток і шкідливі звички», де можуть обговорюватися питання впливу шкідливих звичок на здоров'я та поведінку учня професійно-технічного училища. Складність організації такої роботи полягає в тому, що не всі батьки приходили на батьківські збори. Особливо батьки учнів, які проявляють відхилення у поведінці.

Особливу увагу батьків потрібно зертати на такий факт, що дисгармонія, дестабілізація сім'ї – це негативний характер подружніх відносин, що виражається в конфліктній взаємодії подружжя і негативно впливає на формування особистості дитини. Сімейний конфлікт є складним явищем. Причинами його, з одного боку, є порушення в системі взаємин – їх холодність (відчуженість), конкуруючий характер, формальність, нерівність, з іншого – спотворення в особистих установах, рольових очікуваннях. Взаємини, які об'єктивно складаються в сім'ї, характеризують структуру сім'ї, сімейну цілісність.

У здоровій родині встановлюється рухлива рівновага, що виявляється в оформленні психологічних ролей кожного члена родини, формуванні сімейного «Ми», здатності членів родини самостійно вирішувати суперечності і конфлікти. У дисгармонійній сім'ї рівновага у взаємовідносинах використовується для того, щоб уникнути зміни, розвитку і пов'язаних з цим тривог і втрат. Рівновага перестає бути формою адаптації сім'ї до завдань оптимального виконання

своїх зовнішніх і внутрішніх функцій.

Сімейні зв'язки, що виявляються лише способом збереження деякої рівноваги, насправді перешкоджають розвитку особистості членів сім'ї та їх взаємовідносин. Встановлення близьких, дружніх, взаємозалежних контактів стає самодостатньою і домінуючою вимогою кожного члена сім'ї, реалізованою навіть ціною стримування розвитку родини в цілому і кожної особи окремо, відходу від дійсності та її спотворення.

Сім'ї з порушеними взаємовідносинами не можуть самостійно вирішувати протиріччя і конфлікти, що виникають в сімейному житті. У результаті тривалого конфлікту у членів сім'ї спостерігається зниження соціальної та психологічної адаптації, відсутність здатності до спільної діяльності (зокрема, нездатність до узгодженості в питаннях виховання дітей). Рівень психологічної напруги в сім'ї має тенденцію до наростання, що призводить до емоційних порушень, почуття постійного занепокоєння в її членів, викликаючи відхилення в поведінці дітей. Таким чином, дисгармонія в подружніх відносинах створює несприятливий фон для емоційного і особистісного розвитку дитини і може стати джерелом для виникнення відхилень від норми у поведінці дітей.

Крім подружніх відносин, безпосередньо дитячо-батьківських відносин, тип сімейного виховання також має значний вплив на формування девіантної поведінки у дітей. Між поведінкою батьків і поведінкою дітей простежується певна залежність: «прийняття і любов» породжують у дитини відчуття безпеки і сприяють нормальному розвитку особистості, ігнорування приводить до агресивності та емоційної незрілості.

Проведення профілактичної роботи (бажано разом з психологом) може здійснюватися у формі групової сімейної психотерапії (робота з групою з кількох сімейних пар), індивідуальної психотерапевтичної роботи з окремою сім'єю або її членом і спільної групової психотерапії дітей і батьків. Сімейна, індивідуальна та групова психокорекційні роботи є стадіями єдиного психотерапевтичного процесу,

спрямованого на відновлення і зміцнення психічної єдності особистості за допомогою нормалізації стосунків у сім'ї.

Видами і формами роботи з сім'єю можуть бути також відкриті уроки для батьків; дні відкритих дверей; оформлення куточків для батьків; підготовка тематичних папок; конференції з досвіду сімейного виховання; психолого-педагогічні лекторії; консультації психолога; заняття-тренінги для батьків з підвищення рівня педагогічної грамотності; робота з групою батьків, які мають подібні проблеми у вихованні.

Вся профілактична діяльність повинна базуватися на принципах демократизму, гуманізму, підтримки сім'ї і взаємодії з нею, індивідуального підходу, дотримання конфіденційності, забезпечення відповідальності посадових осіб і громадян за порушення прав і законних інтересів неповнолітніх. Практика свідчить, що успіх профілактичної роботи з неповнолітніми, схильними до девіантної поведінки, в значній мірі залежить від злагодженої взаємодії всіх суб'єктів профілактики.

Таким чином, профілактична робота в школі – це система підготовчих та профілактичних дій педагогів, спрямованих на запобігання формуванню в учнів негативних звичок, рис характеру, проявам асоціальної поведінки підлітків та організацію належного догляду за діяльністю школярів. У сім'ї закладається основа особистості: її світогляд, національна самобутність, моральність та інші важливі якості і властивості. Поліпшення взаємодії школи і сім'ї дозволить забезпечити ефективність профілактичної діяльності з попередження девіантної поведінки школярів, а також домогтися значних змін у суспільному вихованні підрастаючих поколінь.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні спільної роботи школи і сім'ї, що ґрунтується на принципах гуманістичної педагогіки; соціальної профілактики і соціальної допомоги сім'ям; поглибленого аналізу ролі батьківської педагогіки у формуванні ціннісних орієнтацій майбутнього покоління.

Література та джерела

1. Алмазов Б. Н. Психическая средовая дезадаптация несовершеннолетних / Б. Н. Алмазов. – Свердловск : УрГУ, 1986. – 150 с.
2. Бочкарева Г. Г. Психологическая характеристика мотивационной среды подростков-правонарушителей / Г. Г. Бочкарева // Изучение мотивации детей и подростков. – М. : Педагогика, 1972. – С. 239 – 250.
3. Дубровина И. В. Школьная психологическая служба : Вопросы теории и практики / И. В. Дубровина. – М. : Педагогика, 1991. – 230 с.
4. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання : навчальний посібник / С. Г. Карпенчук. – К. : Вища школа, 1997. – 304 с.
5. Ковчина І. М. Теорія та практика підготовки майбутніх педагогів до соціально-правової діяльності: автореф. докт. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Ірина Михайлівна Ковчина; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2007. – 42 с., с. 12
6. Козубовська І. В. Рання профілактика протиправної поведінки неовнолітніх (психолого-педагогічні аспекти): дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук: спец. 13.00.01 «Теорія і історія педагогіки» / І. В. Козубовська; Ужгородський державний університет. – Ужгород, 1996. – 421 с.
7. Колеснікова О. В. Соціальна, соціально-педагогічна і психологічна робота в школі : Оглядний аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду : [науково-методичні матеріали] / О. В. Колеснікова / [ред. І. М. Трубавіна]. – Харків : ТОВ «Славена». – 2010. – 136 с.
8. Куб'як Н. І. Запобігання педагогічної занедбаності дітей молодшого шкільного віку з дистантних сімей: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Наталія Іванівна Куб'як; Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2010. – 20 с.
9. Личко А. Н. Эти трудные подростки / А. Е. Личко. – М. : Медицина, 1983. – 182 с.
10. Москвова М. М. Жорстокість та насилля до дітей у сім'ї як соціальний феномен // Все для вчителя : Інформаційний бюлетень. – 1999. – № 12. – С. 56.
11. Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх : навчально-методичний посібник. / В. М.

- Оржиховська. – К. : ВіАн, 1996. – 352 с.
12. Основы педагогических технологий (Краткий толковый словарь) / Под ред. А.С. Белкина. – Екатеринбург : Екатеринбургский гос. пед. университет, 1995. – 22 с.
13. Семенов В. Д. Взаимодействие школы и социальной среды / В. Д. Семенов. – М. : Педагогика, 1986. – 109 с.
14. Раттер М. Помощь трудным детям / М. Раттер. – М. : Прогресс, 1987. – 421 с.
15. Трубавіна І. М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Ірина Миколаївна Трубавіна; Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка. – Луганськ 2009. – 44 с.
16. Pierre de Liege M. Social Development and the Prevention of Crime in France // Heidensohn F. and Farrell M. (eds) Crime in Europe. – London: Routledge, 1991. – 98 p.

В статье рассматривается актуальная проблемы современной педагогической науки: взаимодействие школы и семьи в предупреждении девиантного поведения учащихся. Сосредоточено внимание на характеристике типов семей, взаимоотношений родителей и детей, умения родителей осуществлять адекватное воспитательное воздействие. Осуществлен анализ форм и методов сотрудничества школы и семьи: индивидуальные, групповые, массовые. Предложены формы и приемы информационно – просветительской работы с родителями по предупреждению возможных нарушений в семейном воспитании, которые влияют на эффективность формирования позитивного поведения ученика.

Ключевые слова: профилактика, девиантное поведение, взаимодействие школы и семьи, работа с родителями.

In the article the topical problems of modern pedagogy – the interaction of school and family in prevention of deviant behavior of students – have been considered. Much attention has been paid to: the characteristics of types of families, the relationship of parents and children, the ability of parents to make adequate educational impact. The analysis of forms and methods of cooperation of school and family has been conducted: individual, group, mass. Forms and methods of outreach work with parents have been proposed to prevent possible disturbances in family education that affect the efficiency of formation of positive student behaviour.

Key words: prevention, deviant behavior, school and family interaction, work with parents.